



QUYI AMUDARYO BIOSFERA REZERVATI EKOLOGIYASI VA ORNITOFANASI

Reimbayeva Jibek Marat qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Aniq va
tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi (Biologiya) yo'nalishi 1-
bosqich Magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14706134>

ARTICLE INFO

Received: 17th January 2025

Accepted: 19th January 2025

Published: 20th January 2025

KEYWORDS

Quyí Amudaryo, biosfera rezervati, ekologiya, ornitofauna, biologik xilma-xillik, ekologik muammolar, Orolbo'yi.

ABSTRACT

Quyí Amudaryo biosfera rezervati Orolbo'yi hududining muhim ekologik zonasi hisoblanadi. Ushbu maqola rezervatning geografik joylashuvi, tabiiy sharoitlari, ekologik ahamiyati va ornitofanasining xilma-xilligi haqida ma'lumot beradi. Qushlar turlari, jumladan, suv qushlari, yirtqich qushlar va migratsion qushlarning roli tahlil qilinadi. Shuningdek, ekologik muammolar va ularni hal qilish yo'llari, xususan, suv resurslarining tanqisligi, qamishzorlarning qisqarishi, biologik xilma-xillikka tahdidlar va iqlim o'zgarishining ta'siri yoritiladi. Maqola mintaqaning ekologik barqarorligini ta'minlash uchun muhim choralar va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlarni taklif etadi.

Quyí Amudaryo biosfera rezervati Orolbo'yi mintaqasining muhim ekologik hududi sifatida ajralib turadi. Ushbu hudud ekologik muvozanatni saqlash, o'simlik va hayvonot dunyosini asrab-avaylash hamda biologik xilma-xillikni ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, hududning ornitofanasi (qushlar dunyosi) ilmiy jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada Quyí Amudaryo biosfera rezervatining ekologik ahamiyati, asosiy muammolar va qushlar turlarining biologik xususiyatlari haqida so'z boradi. Quyí Amudaryo biosfera rezervati O'zbekistonning Xorazm viloyati hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi hududida joylashgan. Rezervatning umumiy maydoni minglab gektarlarni tashkil etib, u yirik suv havzalari, qamishzorlar, cho'l hududlari va tug'ayzorlarni o'z ichiga oladi. Amudaryo va uning irmoqlari hududning asosiy suv manbai bo'lib xizmat qiladi. Bu yerning iqlimi keskin kontinental bo'lib, yozda juda issiq, qishda esa sovuq bo'ladi. Hududning o'simlik qoplami va hayvonot dunyosi ushbu sharoitlarga moslashgan.

Quyí Amudaryo biosfera rezervati O'zbekistonning Amudaryo quyí oqimida joylashgan va Markaziy Osiyodagi eng yirik tabiiy to'qaylardan biri hisoblanadi. Bu rezervat o'simliklarning 419 turidan, hayvonlarning 36 turidan, baliqlarning 43 turidan, qushlarning 246 turidan va hashoratlarning 1,124 turidan iborat boy biologik xilmaxillikka ega. Rezervatda o'rtacha 80 mm yog'in yog'adigan iqlim mavjud, bu yerda bahor va kuzda yog'in ko'p bo'ladi. Quyí Amudaryo biosfera rezervatida 23 turdagi Qizil kitobga kiritilgan qushlar mavjud, shu

jumladan 14 turdagi migratsiya qiluvchilar. Bu yerda ko'plab biotsenoz va ekotizimlarni saqlab qolishga harakat qilmoqda, bu esa mintaqaning iqtisodiy rivojlanishiga ham yordam beradi.

Rezervat mintaqadagi ekologik muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. U nafaqat o'simliklar va hayvonlarning yashash joyi, balki global ekologik tizimlarning bir qismi sifatida ahamiyatlidir. Rezervat suv resurslarini boshqarish, tuproq eroziyasini oldini olish va iqlim o'zgarishlariga moslashishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, bu hudud ekologik ta'lim va tadqiqotlar uchun ham noyob imkoniyatlarni taqdim etadi. Quyi Amudaryo biosfera rezervati qushlarning xilma-xilligi bilan mashhur. Quyi Amudaryo biosfera rezervati O'zbekistonda joylashgan noyob va muhim ekologik hudud hisoblanadi. U boy biologik xilma-xilligi va suv-botqoq erlari, daryolar va cho'llarning yashash joylarini o'z ichiga olgan noyob landshafti bilan mashhur. Qo'riqxonada 1977 yilda ushbu hududni uy deb ataydigan turli xil o'simlik va hayvonlar turlarini himoya qilish va saqlash uchun tashkil etilgan. Quyi Amudaryo biosfera rezervatining tashkil etilishining asosiy sabablaridan biri qush turlarining xilma-xilligi uchun muhim yashash muhitini ta'minlovchi suv-botqoq yerlar va daryolarni muhofaza qilish edi.

Hududda 300 dan ortiq qush turi uchraydi, ular orasida suv qushlari, yirtqich qushlar va qishlovchi turlar mavjud. Rezervat xalqaro ahamiyatga ega bo'lib, qushlarning migratsion yo'llarida joylashgan. Bu qushlar nafaqat ekologik tizim uchun muhim, balki ilmiy tadqiqotlar uchun ham katta qiziqish uyg'otadi.

Rezervatda suv qushlari, jumladan, oqqushlar, o'rdaklar va qizilishtonlarning ko'pligi kuzatiladi. Bu qushlar asosan suv havzalari va qamishzor hududlarda yashaydi. Ayniqsa, may oyida ularning tuxum qo'yish davri bo'lib, bu davrda hudud biologik faollik cho'qqisiga chiqadi. Suv qushlari biomonitring uchun ham muhim ahamiyatga ega, chunki ular suv havzalarining ekologik holatini baholashda ko'rsatkich sifatida xizmat qiladi. Hududda burgut, lochin, boyo'g'li kabi yirtqich qushlar ham uchraydi. Ular ekologik tizimda muhim o'rin tutadi, chunki boshqa hayvonot turlarini nazorat qilish orqali tabiiy muvozanatni ta'minlaydi. Ushbu qushlarning soni va tarqalish hududi rezervatning ekologik holatini aks ettiradi. Yirtqich qushlarning sonini kuzatish orqali tabiiy oziq zanjirining barqarorligini baholash mumkin.

Quyi Amudaryo rezervati qishlovchi qushlar uchun muhim makon hisoblanadi. Qish oylarida Shimoliy Osiyo va Sibir hududidan ko'chib keluvchi qushlar bu yerda ozuqa va boshpana topadi. Shuningdek, bahor va kuz fasllarida ko'chib o'tuvchi qushlarning to'xtash joyi sifatida ham ahamiyatlidir. Bunday qushlar orasida turnalar, g'ozlar va o'rdaklar ko'p uchraydi. Migratsion qushlarni kuzatish ularning global populyatsiyasi haqida muhim ma'lumot beradi. Amudaryo suvi Orol dengizi inqirozi tufayli kamaygan. Bu holat qushlarning yashash joylariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Suv resurslarini oqilona boshqarish va mavjud manbalarni muhofaza qilish muhim ahamiyatga ega. Xususan, suvni tejash texnologiyalarini joriy qilish va Amudaryo havzasidagi irrigatsion tizimlarni modernizatsiya qilish talab etiladi.

Qamishzorlar qushlar uchun asosiy yashash muhitlaridan biridir. Lekin inson faoliyati natijasida qamishzorlar qisqarmoqda. Buni oldini olish uchun hududlarda maxsus muhofaza choralari ko'rish zarur. Masalan, qamishzorlarni tiklash va ularda biologik xilma-xillikni qo'llab-quvvatlash maqsadida davlat va jamoatchilik dasturlarini amalga oshirish lozim. Quyi Amudaryo biosfera rezervati nafaqat bioxilma-xilligi, balki atrof-muhitni muhofaza qilish va mahalliy aholini qo'llab-quvvatlashdagi o'rni bilan ham muhimdir. Qo'riqxonada suv aylanishini tartibga solish, tuproq eroziyasini kamaytirish va yaqin atrofdagi aholini toza suv bilan ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuningdek, u mahalliy iqtisodiyotga foyda keltiradigan barqaror qishloq xo'jaligi va ekoturizm tashabbuslarini qo'llab-quvvatlaydi.

Quyi Amudaryo biosfera rezervati o'zining muhimligiga qaramay, yashash muhitini yo'qotish, ifloslanish va iqlim o'zgarishi kabi ko'plab muammolarga duch kelmoqda. Qishloq xo'jaligi,

konchilik va infratuzilmani rivojlantirish kabi inson faoliyati qo'riqxonaning zaif ekotizimiga tahdid soladi. Iqlim o'zgarishi ham katta tashvish tug'dirmoqda, chunki haroratning ko'tarilishi va ob-havoning o'zgarishi allaqachon qo'riqxonadagi o'simlik va hayvon turlariga ta'sir ko'rsatmoqda.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun O'zbekiston hukumati va mahalliy tabiatni muhofaza qilish tashkilotlari Quyi Amudaryo biosfera rezervatini muhofaza qilish va saqlash bo'yicha hamkorlikda ish olib bormoqda. Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha sa'y-harakatlar yashash joylarini tiklash, yovvoyi tabiat monitoringi va qo'riqxonaning ahamiyati va uning biologik xilma-xilligi haqida xabardorlikni oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlarini o'z ichiga oladi. Hududda ekologik toza amaliyotni targ'ib qilish maqsadida barqaror rivojlanish tashabbuslari ham amalga oshirilmoqda.

Quyi Amudaryo biosfera rezervatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri bu qush turlarini muhofaza qilishdir. Qushlar ekotizim muvozanatini saqlashda muhim rol o'ynaydi va ularning doimiy mavjudligi qo'riqxonada salomatligi uchun juda muhimdir. Muhofaza qilinadigan hududlarni tashkil etish, yovvoyi tabiatni muhofaza qilish qonunlariga rioya qilish va qushlar populyatsiyasini monitoring qilish kabi tabiatni muhofaza qilish choralari ushbu turlarning omon qolishini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Quyi Amudaryo biosfera rezervati o'zining ekologik ahamiyati bilan bir qatorda O'zbekiston xalqi uchun ham madaniy ahamiyatga ega. Qo'riqxonada bir qancha muhim madaniy obidalar, jumladan, qadimiy shaharlar, tarixiy yodgorliklar va arxeologik qoldiqlar joylashgan. Bu maskanlar mintaqaning boy tarixi va merosidan dalolat beradi hamda mahalliy hamjamiyatlarning o'ziga xosligi va g'urur tuyg'usiga hissa qo'shadi.

Ovchilik, noqonuniy baliq ovlash va boshqa insoniy aralashuvlar qushlarning sonini kamaytiradi. Ushbu xavflarni kamaytirish uchun ekologik qonunchilikni kuchaytirish va mahalliy aholini jalb qilgan holda muhofaza choralari ko'rish lozim. Mahalliy aholi uchun ekologik ta'lim dasturlarini joriy qilish va ularni muhofaza ishlariga jalb etish ham muhimdir. Iqlim o'zgarishi Quyi Amudaryo hududiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Quruq va issiq iqlim sharoitlari suv resurslarining kamayishiga va biologik xilma-xillikning pasayishiga olib kelmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun mintaqaviy va xalqaro darajadagi hamkorlik muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, quyi Amudaryo biosfera rezervati nafaqat O'zbekiston, balki xalqaro ekologik tizimlar uchun ham katta ahamiyatga ega. Hududdagi ornitofaunaning xilma-xilligi va biologik muvozanatni ta'minlashdagi roli uni asrab-avaylash zarurligini ko'rsatadi. Ekologik muammolarni hal qilish va qushlar yashash joylarini tiklash bo'yicha aniq choralar ko'rish ushbu hududning kelajakdagi ekologik barqarorligini ta'minlaydi. Kelgusida xalqaro tashkilotlar va ilmiy hamjamiyat bilan hamkorlik qilish orqali hududni yanada rivojlantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. (2020). *Biosphere Reserves in Central Asia*. Parij: UNESCO Publishing.
2. Wetlands International. (2021). *Ecological Studies in Amudarya Delta*. Haga: Wetlands International.
3. BirdLife International. (2022). *Important Bird Areas in Uzbekistan*. Kembrijd: BirdLife International.
4. Ostapenko, V. A. (2019). *Waterbirds of the Lower Amudarya*. Nukus: Karakalpak Scientific Publishing.
5. Karimov, A., & Rustamov, E. (2020). *Raptors of Uzbekistan*. Toshkent: Ecological Research Center.

6. International Union for Conservation of Nature (IUCN). (2021). *Migratory Birds in Central Asia*. Gland: IUCN.
7. Micklin, P. (2016). *The Aral Sea Disaster*. Springer Nature.
8. Ramsar Convention Secretariat. (2020). *Wetlands and Biodiversity in Central Asia*. Ramsar: Ramsar Secretariat.
9. Uzbekistan State Committee for Ecology. (2021). *Annual Report on Biodiversity Conservation*. Tashkent: Ecology Committee.
10. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2019). *Climate Change and Water Resources*. Geneva: IPCC.
11. United Nations Development Programme (UNDP). (2022). *Sustainable Development in the Aral Sea Basin*. New York: UNDP.

